

مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۵، شماره پیاپی ۱۳

شاپای الکترونیکی: ۲۳۸۳-۲۴۹۵

شاپای چاپی: ۲۳۲۲-۲۵۱۴

<http://jrpp.um.ac.ir>

اثرات مکانی - فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میاندوآب

حسن افراخته^۱ - رضا منافی آذر^{۲*} - محمد ولایی^۳

۱- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۱/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۳۰ صص ۸۳-۹۸

چکیده

هدف: هدف از تحقیق حاضر، مطالعه و بررسی اثرات مکانی- فضایی مهاجرت بازگشتی در روستاهای شهرستان میاندوآب است.

روش: تحقیق حاضر از لحاظ هدف کاربردی، روش تحقیق توصیفی- تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق، مهاجران بازگشته به این شهرستان (۱۲۶ خانوار) بوده و با روش نمونه‌گیری متوالی نظری به تعیین حجم نمونه پرداخته شد. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته بود و با انجام ۲۲ مصاحبه به اشباع نظری رسید.

یافته‌ها: در بازگشت مهاجران، عوامل اقتصادی بیشترین تأثیر را دارد و مهاجران با ارزیابی هزینه- فایده و تصور فواید بیشتر از هزینه‌ها تصمیم به بازگشت می‌گیرند. عوامل اجتماعی، روان‌شناختی و عمرانی نیز از سایر عوامل تأثیرگذار در بازگشت مهاجران هستند. پیامدهای بازگشت مهاجران شامل نوسازی مسکن روستایی، احیای اراضی کشاورزی، تبدیل اراضی زراعی دیم به باغی و مکانیزاسیون کشاورزی، توسعه دامپروری، احداث کارگاه‌های تولیدی و غیره بوده و نوعی بازساخت فضایی را نشان می‌دهد.

محدودیت‌ها/ راهبردها: محافظه‌کاری برخی افراد نمونه در انجام مصاحبه و در دسترس نبودن برخی افراد نمونه با مراجعات مکرر به روستاها و انجام مصاحبه‌ها در فضای صمیمی صورت گرفت. بومی بودن مصاحبه‌گران در خلق این فضا کمک می‌کرد.

راهکارهای عملی: علاوه بر تحلیل فضایی پیامدهای اقتصادی، بررسی نگرش روستاییان به بازگشتگان، دلایل ارجاع کامل سرمایه‌های مالی به روستا با روش مصاحبه‌های مشارکتی روش مناسبی خواهد بود. همچنین، آرایه زیرساخت‌های عمرانی و اجرای طرح‌های متنوع کردن اقتصاد روستایی، ایجاد فرصت‌های شغلی و حرفه‌ای برای ایجاد اشتغال دائم و پایدار به‌ویژه در بخش صنعت و خدمات در نواحی برای بازساخت فضایی ضرورت دارد.

اصالت و ارزش: نقطه قوت این پژوهش، پرداختن به موضوع مهاجرت بازگشتی و تعریف این پدیده از نظر علمی و تمایز آن از مهاجرت معکوس است. از سوی دیگر، پیامدهای اقتصادی- اجتماعی ناشی از بازگشت مهاجران را تحلیل فضایی می‌کند.

کلیدواژه‌ها: مهاجرت بازگشتی، مهاجرت شهری- روستایی، بازساخت فضایی، شهرستان میاندوآب.

ارجاع: افراخته، ح.، منافی آذر، ر. و ولایی، م. (۱۳۹۴). اثرات مکانی- فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میاندوآب. *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، ۵(۱)، ۸۳-۹۸.

<http://jrpp.um.ac.ir/index.php/RRP/article/view/43612>

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسأله

مهاجرت، شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی انسان‌ها بین دو واحد جغرافیایی است و این جابه‌جایی می‌تواند دائمی یا تقریباً دائمی باشد (زنجانی، ۱۳۷۸، ص. ۲۱۲). حرکت‌های مکانی جمعیت در قرون اخیر با پیشرفت‌های تکنولوژی، حمل‌ونقل و توسعه اقتصادی جوامع نسبت به گذشته افزایش یافته و تنوع بسیار چشم‌گیری در طبقه‌بندی این پدیده در رابطه با هدف، مدت، فاصله، مسیر، حجم و سرعت و غیره موجب شده است. در سال‌های اخیر گرایش فزاینده‌ای به طبقه‌بندی مهاجرت‌ها از نظر داخلی (درون مرزی) و خارجی (برون مرزی) یا بین‌المللی وجود داشته؛ زیرا شناخت نوع مهاجرت‌ها به آگاهی از حرکات جمعیت در داخل مرزها و یا خارج از آن در حل مسائل سیاسی و برنامه‌ریزی‌های کلی و ناحیه‌ای کمک می‌کند (کلارک، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۴).

جابه‌جایی جمعیت (خصیصه اصلی مهاجرت) در داخل کشور بین دو نقطه سکونت (شهر و روستا) به چهار صورت انجام می‌پذیرد:

- الف- مهاجرت از روستا به روستا؛
- ب- مهاجرت از شهر به روستا؛
- ج- مهاجرت از شهر به شهر؛
- د- مهاجرت از روستا به شهر.

در کشورهای توسعه‌نیافته دو قالب نخست بسیار نادر یا اغلب به صورت فصلی و موقتی است؛ ولی قالب‌های سوم و به‌ویژه چهارم شدت و تبعات زیادی در پی دارد. «قرار گرفتن منابع تأمین درآمد، امکانات رفاهی و خدماتی، فرصت‌های کارایی در شهرها، آن‌ها را به قطب جاذب جمعیت روستایی که با محرومیت و کمبود مواجه هستند، مبدل ساخته است. از این رو، از دیدگاه تئوریک، نابرابری باعث بهره‌گیری نامناسب از فضا، جابه‌جایی نیروی انسانی و سرمایه، مهاجرت و افزایش شکاف طبقاتی می‌شود (سجادی و کاویانی، ۱۳۸۹، ص. ۲۴۴)».

علاوه بر جریان غالب مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به بزرگ، طی سال‌های اخیر جریان وارونه مهاجرت از شهرها به خصوص، کلان‌شهرها به نواحی روستایی پیراشهری شکل گرفته است (قاسمی، جوان و صابری، ۱۳۹۳، ص. ۱۵) که معکوس روند غالب مهاجرت‌ها و از شهر به روستا

است و «مهاجرت معکوس^۱» نامیده می‌شود. «این نوع مهاجرت به علت مشکلات فراوان شهری انجام می‌گیرد» (لوکاس، ۱۳۸۱، ص. ۱۶۶). پلانک^۲ افرادی که بیش از شش ماه در خارج از مکان مبدأ زندگی می‌کردند و اینک به مکان مبدأ خود بازمی‌گردند را مهاجران بازگشتی به شمار می‌آورد (پلانک، ۲۰۰۶، ص. ۵۰۹). سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۳ (۲۰۱۴) و مرکز آمار سازمان ملل^۴ (۱۹۹۸) و سایر منابع لاتین مهاجرت معکوس را بازگشت مهاجران از کشوری که مدت‌ها شهروندی آن را پذیرفته بودند، به کشور مبدأ تعریف کرده‌اند. بنابراین، مهاجرت معکوس را عودت مهارت‌ها، توانایی‌ها و ظرفیت‌های جدید و به‌طور کلی افزایش سرمایه انسانی برای کشور دانسته و «بازگشت مغزها^۵» در مقابل «فرار مغزها^۶» پنداشته و انتظار بازده آتی در مبدأ را انگیزه اصلی بازگشت می‌شمارند (زایکاو و زیمیرمن^۷، ۲۰۱۲، صص. ۱-۲).

مهاجرت معکوس پدیده‌ای مهم (داوستمانن^۸، و ایتزاک و یورام، ۲۰۱۱، ص. ۵۸) و در مقیاس ملی حرکت خطی مهاجران از سکونت‌گاه شهری به سوی سکونت‌گاه روستایی بنا به دلایل درمانی، بازنشستگی و غیره بوده و مکان اولیه تولد و زندگی مهاجران شهر است. «استفاده از فضاهای روستایی از سوی شهرنشینان، اغلب به منظور فراغت و کاهش بار روانی مشکلات حاکم بر فضاهای شهری به عنوان کنشی مکانی-فضایی صورت می‌پذیرد» (افراخته و حجبی‌پور، ۱۳۹۲، ص. ۲).

«مهاجرت بازگشتی^۹» فرآیندی است که سه مرحله تولد و زندگی در روستا، مهاجرت به شهر و سکونت در آن‌جا و سپس بازگشت مجدد به روستا را شامل می‌شود. در مهاجرت بازگشتی، محل تولد و زندگی مهاجران روستا بوده و به دلایل مختلف اقتصادی و اجتماعی و غیره به شهر مهاجرت کرده و مدتی نسبتاً طولانی از عمر فعال خود را در شهر سپری کرده و سپس، به روستای موطن خود باز می‌گردند. عوامل جاذبه روستایی (ارزانی زمین و مسکن، زمین ارثی، هوای لطیف و پاکیزه، نبود مشکلات شهری) و دافعه شهری (گرانی زمین و مسکن، فشارهای روحی و روانی، تبعیض نژادی، آلودگی هوا و غیره) و توسعه شبکه حمل‌ونقل موجب تحرک مکانی به صورت مهاجرت بازگشتی می‌شود. هدف از بازگشت اقامت و زندگی است. چنان‌چه در مناطق روستایی مهاجرپرست، توسعه زیرساخت‌ها و امکانات زیربنایی برای فعالیت‌های اقتصادی و رشد و پیشرفت فرهنگی و سیاسی ملاحظه شود، منجر به بروز پدیده مهاجرت بازگشتی می‌شود (منافی آذر، عبدالمهی، علیزاده

و ولایتی، ۱۳۹۳). بنابراین، ایده بازگشت به مبدأ در شخص به وجود آمده و وضعیتی را بیان می‌کند که شخص مهاجر با تمایل خود و به‌ویژه بعد از مدت زمان مشخص به مبدأ برمی‌گردد (داوستان و ویاس، ۲۰۰۷، ص. ۳).

کوبین هینو (۲۰۰۲) افزایش قیمت املاک و مسکن، رواج برخی از ناهنجاری‌های مربوط به شهر (رفتارهای ضد اجتماعی نظیر بزهکاری) در محیط‌های روستایی (هینو، ۲۰۰۵، ص. ۲۴). را از پیامدهای منفی مهاجرت بازگشتی پنداشته است؛ اما ونگ (۲۰۰۴) تأثیرات مثبت بازگشت مهاجران در توسعه روستایی به دلیل مهارت، سرمایه لازم، تجربیات و دانش مفید آن‌ها (ونج، ۲۰۰۴، ص. ۵) را مثبت ارزیابی می‌کند.

پدیده مهاجرت بازگشتی، بیشتر واکنشی نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی قلمداد می‌شود که از طریق ایجاد درآمد در فعالیت‌هایی مانند کشاورزی و دامداری، بازنشستگی و گاه ناشی از مشکلات زندگی شهری پدید می‌آید (اوکایل و اوای، ۲۰۰۱، ص. ۵۵). مهاجرت بازگشتی غالباً بزرگسالان و بازنشستگان را شامل شده و گاهی نیز جوانان به دلایل بهداشتی یا به تبع خانواده، این نوع مهاجرت را برمی‌گزینند. اگر شرایط به نحوی تغییر یابند که ارتقای کیفیت زیستی و امکانات در روستا همراه با ارتقای سطح درآمد کشاورزی (در واحد سطح) باشد، زندگی در روستا را جایگزین جذابی برای محیط آلوده پرهزینه شهری می‌سازد. رونق اقتصادی در روستاها، خانواده‌های مهاجر را به روستاها کشانده و مهاجرت بازگشتی صورت خواهد گرفت. در دهه اخیر تغییرات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی مناطق روستایی بازگشت مهاجران از جمله در ایران را زمینه‌سازی کرده است (منافی آذر، عبدالمهی، عزیزاده و ولایتی، ۱۳۹۳).

در سرشماری ۱۳۳۵ از کل جمعیت ۱۸۵۰۰ هزار نفری کشور ۳۱،۴ درصد جمعیت شهری و ۶۸،۶ درصد روستایی بودند که در اولین سرشماری بعد از انقلاب (۱۳۶۵) جمعیت کشور به ۴۹،۴۴۵ هزار نفر و جمعیت شهرنشین به ۵۴،۴ درصد افزایش و جمعیت روستایی به ۴۵،۶ درصد کاهش یافت. در سرشماری سال ۱۳۸۵ جمعیت شهری به ۶۸،۵ درصد و روستایی به ۳۱،۵ درصد رسید. کاهش نسبت جمعیت روستایی به شهرنشین نتیجه مهاجرت‌های بی‌رویه روستا-شهری و تبدیل روستاها به شهر بوده است. روند افزایش نسبت شهرنیشینی کشور در سرشماری ۱۳۹۰ نیز نمود داشت و به ۷۱،۴ درصد رسید. در این سال، ۲۸،۶ درصد جمعیت کشور در

نقاط روستایی ساکن بودند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)؛ ولی در بررسی تحرکات مکانی بین دو نقطه شهری و روستایی برای اولین بار در تاریخ سرشماری‌های کشور درصد مهاجران از شهر به روستا از درصد مهاجران از روستا به شهر پیشی گرفت که نشان‌گر اثرگذاری عوامل متعدد در معکوس شدن روند مهاجرت‌ها در کشور بوده و نوعی بازساخت فضایی را نوید می‌دهد؛ بطوری که در سه دوره سرشماری بعد از انقلاب (۱۳۶۵-۱۳۸۵) مهاجران از «روستا به شهر» به ترتیب ۳۲، ۲۲ و ۲۰ درصد کل مهاجران بوده و از درصد مهاجران از شهر به روستا «که به ترتیب ۱۴، ۱۸، ۱۷ درصد ثبت شده‌اند؛ بیشتر بوده است؛ اما در سرشماری ۱۳۹۰ پیشی گرفتن درصد مهاجران شهر به روستا (۱۵ درصد) از درصد مهاجران روستا به شهر (۱۳ درصد) قابل تأمل بوده (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰) و مهاجرت بازگشتی را به عنوان موضوعی جدی برای مطالعه چرایی، چگونگی و اثرات آن مطرح ساخته است.

به طور کلی، مهاجرت و از جمله مهاجرت بازگشتی، پیامدهای مختلفی در مبدأ و مقصد به جای می‌گذارد و عدم توجه به کمیت و کیفیت جابه‌جایی‌های جمعیتی مناطق به شکست برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و عمرانی منجر خواهد شد. اگرچه مسأله بازگشت مهاجران، پدیده نوینی محسوب نمی‌شود؛ اما افزایش شدت و آهنگ رشد آن در سرشماری ۱۳۹۰ و تأکید ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم در رشد این پدیده اهمیت و ضرورت چنین تحقیقی را نشان می‌دهد. از این رو، شناسایی علل و انگیزه‌های مهاجرت بازگشتی و پیامدهای اقتصادی-اجتماعی آن بر مناطق روستایی و تحلیل اثرات فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میاندوآب اهداف پژوهش حاضر بود.

در کل، پدیده مهاجرت بازگشتی در ایران از موضوعاتی است که کمتر به آن پرداخته شده است، در حالی که مهاجران بازگشته غالباً با سرمایه‌های مالی و مهارت‌های فنی و دانش-های نوین می‌توانند فرآیند توسعه مناطق روستایی را تسریع بخشند. در دهه اخیر، روند مهاجرت بازگشتی در روستاهای شهرستان میاندوآب افزایش چشم‌گیری داشته است و نوشتار حاضر در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

- بازگشت مهاجران به روستاهای شهرستان از چه عواملی نشأت می‌گیرد؟
- پیامدهای مکانی-فضایی مهاجران بازگشتی در روستاها چیست؟

۲.۱. پیشینه نظری تحقیق

پدیده مهاجرت قدمتی طولانی دارد و مطالعات فراوانی در این زمینه انجام شده است. نظریه‌پردازان علوم مختلف، به‌ویژه در قرون اخیر در باره علل و عوامل آن به تبادل نظر و بحث پرداخته‌اند. مهاجرت‌های روستا-شهری از جمله مهم‌ترین زمینه‌های مطالعات بوده است و در این میان، برخی از اندیشمندان این مهاجرت‌ها را در راستای توسعه و برخی نیز در تقابل با توسعه قلمداد کرده‌اند. در باب عوامل و پیامدهای مهاجرت‌های روستا-شهری کتب و مقالات فراوانی در خارج و داخل کشور به چاپ رسیده است؛ اما مهاجرت معکوس (شهر^۰ روستا) و مهاجرت بازگشتی از موضوعات نوظهور در ادبیات مهاجرت است. یکی از نقاط قوت این پژوهش، پرداختن به این موضوع می‌باشد.

مهاجرت معکوس در منابع خارجی از جمله دومونت و اسپیلوگل (۲۰۰۸) و زایسیوا و زیمرمن (۲۰۱۲)، داستمن و ایتاک و یورام (۲۰۱۱) غالباً به بازگشت مهاجران بین‌المللی به کشور مبدأ اشاره دارد. تحقیقاتی نیز به بررسی مهاجرت بازگشتی پرداخته‌اند از جمله: گوردون^{۱۳} و ماریلو و لگازپی (۱۹۹۴) در بررسی وضعیت اشتغال مهاجران روستایی و بازگشت مهاجران بیان می‌کنند که مهاجران بازگشته به روستا، موقعیت شغلی بالاتری از نظر اقتصادی و اجتماعی کسب کرده‌اند.

جیالو^{۱۴} (۲۰۰۹) در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه انسانی، بازگشت مهاجران و کارآفرینی روستایی در چین» بیان می‌کند. اصلاحات اقتصادی دهه ۱۹۸۰ بیش از ۱۳۰ میلیون نفر روستایی را به نواحی شهری انتقال داد. این مهاجران در موفقیت اقتصادی چین نقش بارزی داشتند و بعد از بازگشت به روستا نیز در کارآفرینی روستایی بسیار موثر بوده‌اند.

تیمور آمار (۱۳۸۵) در بررسی و تحلیل گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی بخش خورگام شهرستان رودبار، به این نتیجه رسید که گسترش خانه‌های دوم در این ناحیه، عموماً از روابط خویشاوندی و مهاجرت معکوس از شهر به روستا و همچنین، بهبود زیرساخت‌های ارتباطی متأثر شده است.

راغفر و قاسمی اردهایی (۱۳۸۸) علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی مهاجران بین‌شهرستانی را با بررسی تطبیقی مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر ایران طی دهه ۱۳۷۵-۸۵ بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داده است که در ترکیب سنی^{۱۵} جنسی، علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی

یادشده، تفاوت معنی‌داری بین مهاجران روستا-شهر و شهر-شهر-روستا وجود دارد. علت‌های پایان و انجام خدمت وظیفه و پایان تحصیل (علل اجباری) در مهاجرت‌های شهر به روستا بیشتر از روستا به شهر بوده و در علت‌های جست‌وجوی کار، جست‌وجوی کار بهتر، انتقال شغلی و تحصیل (علل اختیاری)، درصد‌های به‌دست آمده برای مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا بوده است.

ربانی، طاهری و روستا (۱۳۸۹) در بررسی علل و انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی در تنکابن و رامسر با پیمایش میدانی از ۳۸۳ نفر از مهاجران روستایی به این نتیجه رسیده‌اند که ارتباط مثبت و معنادار بین تعلق بومی و درآمد با انگیزه مهاجرت معکوس و رابطه منفی معنادار با بعد مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس وجود دارد. رابطه بین انگیزه مهاجرت معکوس و توسعه اقتصادی و اجتماعی نیز مثبت و معنادار است.

ظاهری (۱۳۹۰) در بررسی تأثیرات متقابل فضایی کلان‌شهر تبریز و روستاهای خوابگاهی پیرامون آن نشان داد که تأمین زمین و مسکن ارزان و نزدیکی به محل کار و فعالیت، تأثیر بیشتری از سایر عوامل در مهاجرت معکوس داشته است. تحقیق توصیفی^{۱۶} تحلیلی طبیعی لنگرودی، قدیری، رضوانی، نظری و صحنه (۱۳۹۰) با عنوان «تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان» در شهرستان آق‌قلا نشان داد که در ۹ روستای شهرستان، بازگشت ۶۲ مهاجر مشاهده شد که با پیمایش و تکمیل پرسش‌نامه، نتایج حاکی از آن بود که مهاجرت موقت نیروی جوان روستایی، مهم‌ترین راهبرد به کار رفته برای اداره زندگی بوده است و پس از کسب مهارت و بازگشت به نواحی روستایی، تفاوت چشم‌گیری در سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی، اجتماعی و طبیعی افراد بازگشته رخ داده است. مهم‌ترین پیامدهای این نوع از مهاجرت کسب درآمد بیشتر، افزایش رفاه زیستی، کاهش آسیب‌پذیری، بهبود امنیت غذایی، بهبود شأن و منزلت انسانی برای مهاجران بازگشته به روستاها بوده است.

منافی آذر و همکارانش (۱۳۹۳) عوامل مهاجرت بازگشتی و پیامدهای آن بر نواحی روستایی بخش باروق در استان آذربایجان غربی را با پیمایش میدانی و تحلیل عاملی ارزیابی کردند. نتایج نشان داد، عوامل مختلفی در بازگشت مهاجران نقش داشته است که از بین آن‌ها عامل‌های اقتصادی و عمرانی-اجتماعی به ترتیب با مقدار ویژه ۲/۴۹ و ۲/۳۱ بیشترین تأثیر را در بین

تحقیق در باب مهاجرت بازگشتی در داخل کشور نیز غنی نیست و در لابه‌لای تحقیقاتی که با اهداف بررسی خانه‌های دوم روستایی، علل اقتصادی - جمعیت‌شناسی بازگشت و بررسی پایداری معیشت در مناطق روستایی، اشاراتی به این موضوع کرده‌اند و به پیامدهای اقتصادی - اجتماعی و فضایی آن پرداخته نشده است. شاید نقطه قوت این پژوهش، پرداختن به موضوع مهاجرت بازگشتی و تعریف این پدیده از نظر علمی و تمایز آن از مهاجرت معکوس باشد. از سوی دیگر، پیامدهای اقتصادی - اجتماعی ناشی از بازگشت مهاجران را تحلیل فضایی می‌کند.

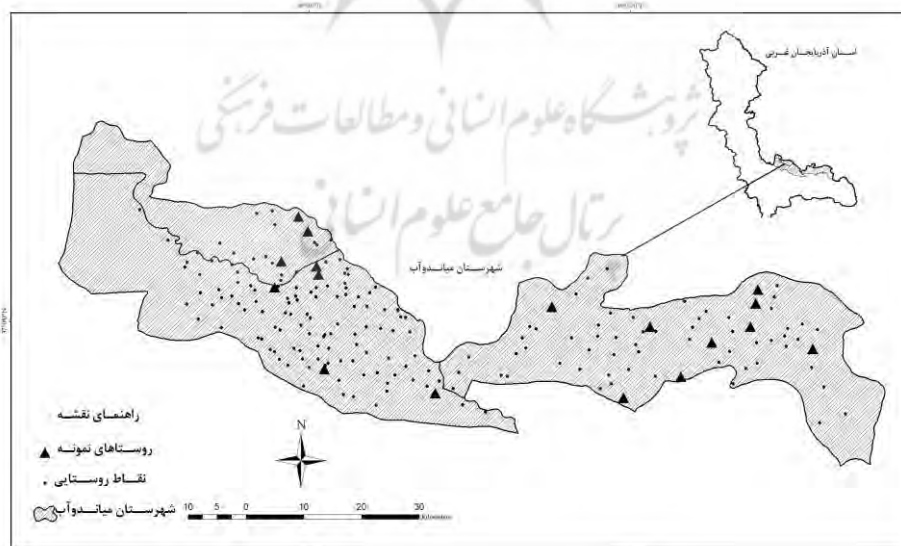
۲. روش‌شناسی تحقیق

۲.۱. قلمرو جغرافیایی تحقیق

جامعه آماری تحقیق را شهرستان میاندوآب در ناحیه جنوب شرقی استان آذربایجان غربی تشکیل می‌دهد. این ناحیه در حد فاصل مختصات جغرافیایی ۴۴، ۳۶ الی ۱۸، ۳۷ عرض شمالی و ۳۶، ۴۵ الی ۵۴، ۴۶ طول شرقی قرار دارد (شکل ۱). وسعت شهرستان ۲۲۳۳ کیلومتر مربع و متشکل از سه بخش و ۱۱ دهستان و ۲۰۵ روستا است (منافی آذر، ۱۳۹۰، ص ۷۲). در سرشماری ۱۳۹۰ شهرستان دارای ۲۶۰۶۲۸ نفر جمعیت بوده که ۱۲۴۷۴۸ نفر معادل ۴۷/۶۸ درصد روستانشین هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰).

عامل‌های بارگذاری شده به خود اختصاص دادند و عامل فرهنگی - قومی، کمترین تأثیر را در بین عامل‌ها داشته است. نتایج تحلیل مسیر اثرات بازگشت مهاجران در روستاها، نشان داد، مهاجران بازگشته بیشترین تأثیر را در شاخص‌های عمرانی کالبدی و کمترین پیامد را در شاخص اجتماعی داشته‌اند.

قاسمی، جوان و صابری (۱۳۹۳) در تحلیلی بر علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در شهرستان بینالود به مطالعه‌ای میدانی و تکمیل ۱۶۵ پرسش‌نامه از ۸ روستای نمونه شهرستان به این نتیجه رسیدند که علل اصلی شکل‌گیری مهاجرت معکوس در بعد طبیعی «آب و هوای مناسب»، در بعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» و در بعد اجتماعی «برخورداری روستا از خدمات و امکانات» بوده است. همچنین، تحلیل عاملی ۲۵ متغیر شناسایی شده مؤثر در مهاجرت معکوس را ذیل ۷ مؤلفه اصلی، به ترتیب شامل عوامل زیرساختی، اقتصادی، زیست‌محیطی، فرهنگی، تعلق مکانی، بازنشستگی و مسکن تلخیص کرد که عوامل اول تا هفتم روی هم رفته ۶۹،۲۸ درصد از واریانس مهاجرت معکوس را تبیین کرد. نتایج مطالعه، وجود ارتباط تنگاتنگ و بسیار نزدیک بین کلان‌شهر مشهد و روستاهای شهرستان بینالود و تحولات کارکردی گسترده در این شهرستان را تأیید کرد. غالباً فحوای تحقیقات خارجی، بازگشت مهاجران بین‌المللی به کشور مبدأ را مهاجرت معکوس قلمداد کرده‌اند. پیشینه

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه و پراکندگی مصاحبه‌شوندگان در روستاهای شهرستان

مأخذ: استانداری شهرستان میاندوآب، ۱۳۹۳

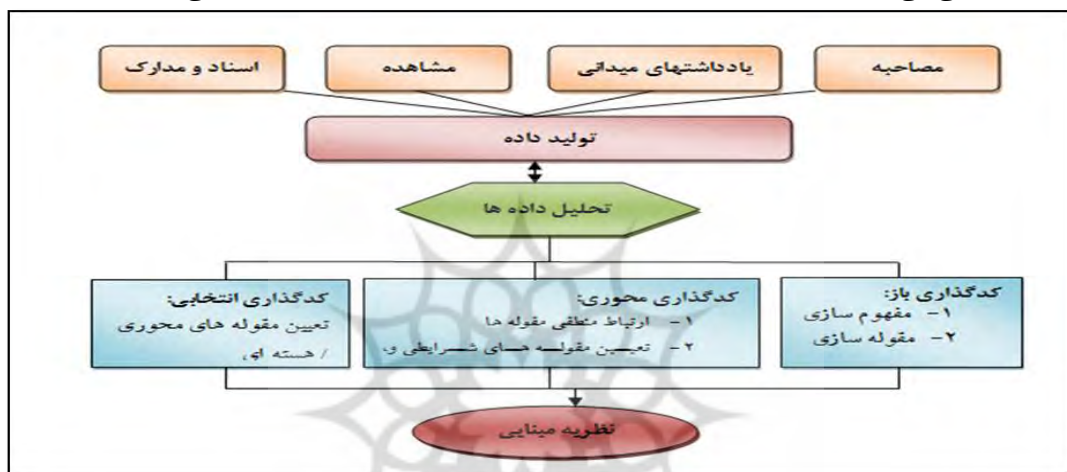
۲.۲. روش تحقیق

تحقیق حاضر از میان روش‌های مختلف کیفی، روش گراندد تئوری^{۱۵} برگزیده شد. گراندد تئوری در طول تحقیق رشد می‌کند و از رهگذر تعامل مستمر بین گردآوری و تحلیل داده‌ها

تحقیق حاضر از تحقیقات کاربردی - توسعه‌ای و مطالعه‌ای کیفی، و روش تحقیق آن توصیفی - تحلیلی و ژرفانگر است. در

کند (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۲۴۳). داده‌های میدانی به کمک مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با مهاجران بازگشته به دست آمد و با انجام ۲۲ مصاحبه به اشباع نظری رسید. تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش استراس و کوربین^{۱۶} و هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها صورت گرفته است. در این روش داده‌های کیفی به دست آمده از مصاحبه‌ها به صورت دستی و با روش کدگذاری در سه مرحله آزاد^{۱۷}، محوری^{۱۸} و گزینشی^{۱۹} (ادیب حاج باقری، ۱۳۸۵) مورد تحلیل قرار گرفت. مدل عملیاتی تحقیق در شکل دو نشان داده می‌شود.

حاصل می‌شود (استراس و کوربین، ۱۹۹۴، ص. ۲۷۳). در شهرستان میان‌دوآب در ۱۵ سال اخیر ۱۲۶ خانوار به موطن روستایی خود بازگشته‌اند که جامعه آماری این تحقیق را تشکیل می‌دهند. برای تعیین حجم نمونه از نمونه‌گیری هدفمند با روش متواتر نظری استفاده شد که روشی غالب در تئوری زمینه‌ای است. در این روش، ابتدا پژوهش‌گر براساس قضاوت خود از بهترین منابع اطلاعاتی از قبیل مشاهده، مصاحبه یا منابع مکتوب، بهترین انتخاب‌ها را انجام می‌دهد و سپس، به دنبال نمونه‌هایی می‌رود که تئوری ایجادشده را کامل

شکل ۲- مدل عملیاتی تحقیق

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

جهت تبیین این پدیده به نظریه‌های جاذبه-دافعه و

هزینه^{۲۰} فایده و نظریه سیستمی مهاجرت توجه شده است: نظریه اورت اس لی^{۲۱} مشهور به نظریه «جاذبه-دافعه» حاوی عوامل مبدأ و مقصد، مجموعه عوامل دخالت‌کننده و یک سلسله عوامل شخصی است (ممبئی و قاسمی، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۳). مناطق مبدأ و مقصد دارای عوامل مثبت و منفی می‌باشند که فرد را جذب و دفع کرده و عوامل خنثی که افراد نسبت به آن‌ها بی‌تفاوت هستند، نیز وجود دارد. وی چهار عامل را در مهاجرت مؤثر دانست: ۱- عوامل مرتبط با حوزه مبدأ مهاجرت، ۲- عوامل مرتبط با منطقه مقصد مهاجرت، ۳- عوامل دخالت‌کننده، ۴- عوامل شخصی (محسنی و عدل، ۱۳۸۶، ص. ۷۹).

براساس این نظریه، در صورتی که برآیند عوامل برانگیزنده و بازدارنده، مثبت باشد، میل به مهاجرت در فرد ایجاد می‌شود. وی وجود امکانات بیشتر آموزشی، اشتغال و درآمد را در مبدأ از جمله عوامل جاذبه به حساب می‌آورد و در مقابل، هزینه‌های بالای زندگی در محل جدید، دوری از خانه و کاشانه و آلودگی محیط زیست را از عوامل دافعه محسوب می‌کند.

۳. مبانی نظری

مهاجرت یا کوچ کردن همواره یکی از راه‌هایی بوده است که به انسان در تلاش خود برای سازگاری با محیط و فایز آمدن بر دشواری‌ها کمک کرده است. در مورد این که این حرکت امواج انسانی از چه مکانیسمی تبعیت می‌کند و یا انگیزه‌های این گونه انسان‌ها اساساً چیست و به طور کلی آیا می‌توان برای حرکت انسان‌ها (مهاجرت) قانون‌مندی خاصی را در نظر گرفت، در علوم اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسی، منجر به ارایه دیدگاه‌های مختلفی شد (حاجی حسینی، ۱۳۸۵، ص. ۳۷).

هرچند شکل مسلط مهاجرت‌های داخلی روستا-شهری است؛ اما هر جریانی از مهاجرت روستا-شهری دارای روندی معکوس به مناطق روستایی است (ظهیری^{۲۰}، ۲۰۰۳، ص. ۲۸) که نتایج سرشماری‌های اخیر برخی کشورها، ظهور چنین روندی از مهاجرت داخلی را تحت عنوان برگشت مهاجران روستایی یا جریان ضدشهرنشینی نشان داده‌اند (برری^{۲۱}، ۱۹۹۷، ص. ۱۷). این پدیده عبارت است از خالص جمعیت از مراکز شهری بزرگ به شهرهای کوچک و مناطق روستایی (بوسوارچ^{۲۲}، ۲۰۰۶، ص. ۲).

«اطلاعات» در مفهوم سیستم نقش محوری قائل شده است که این اطلاعات منجر به اعمال خاصی می‌شوند. وی ضمن بحث از بی‌نظمی و بی‌سازمانی در سیستم مهاجرت روستا-شهر که به دلیل نبود اطلاعات لازم و کافی از وضعیت مهاجران روستایی توسط بومیان روستایی به وجود می‌آید، معتقد است مهاجران روستایی به هیچ وجه ارتباط خود را از خاستگاه روستایی قطع نکرده و همیشه با آن‌ها در تعامل هستند. بنابراین، در این تعامل بین مهاجران روستایی و بومیان مناطق روستایی، اگر جنبه‌های مثبت زندگی شهری تأکید شده باشد، در این حالت تقریباً یک جریان‌های مهاجرت روستا-شهر سازمان‌یافته‌ای را موجب می‌شود؛ ولی اگر جنبه‌های منفی زندگی شهری همانند مشکل بودن دسترسی به کار، مسکن و غیره بازتاب داشته باشد، منجر به کاهش مهاجرت روستا-شهر و شکل‌گیری مهاجرت بازگشتی می‌شود (مبوگنج، ۱۹۷۰، صص. ۱۸-۱).

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. یافته‌های توصیفی

میانگین سنی پاسخ‌گویان در موقع مهاجرت از روستا ۳۱/۴ سال بوده و در موقع بازگشت ۵۵/۲ سال می‌باشد. میانگین سال‌های اقامت در شهر ۱۶/۴ سال است. حداقل سال‌های اقامت در شهر ۳ سال و حداکثر آن ۴۲ سال است شهرهای تهران ۱۲ خانوار، میاندوآب ۴ خانوار، قم ۲ خانوار، کرج، نقده، بناب و تبریز یک خانوار از ۲۲ خانوار پاسخ‌گوی تحقیق را در خود جای داده بودند. حداقل میزان مساحت اراضی بازگشتگان ۹ هکتار و حداکثر اراضی بازگشتگان ۱۳۰ هکتار بوده و میانگین مساحت اراضی بازگشتگان ۲۳،۷ هکتار می‌باشد. سال مهاجرت و بازگشت آن‌ها به شرح جدول (۱) است.

جدول ۱- سال مهاجرت و بازگشت پاسخ‌گویان

مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

سال مهاجرت	تعداد	درصد	سال بازگشت	تعداد	درصد
قبل از ۱۳۶۰	۵	۲۲/۷۲	قبل از ۱۳۷۰	۰	۰
۱۳۶۱-۱۳۷۰	۸	۳۶/۳۶	۱۳۷۱-۱۳۸۰	۱	۴/۵۴
۱۳۷۱-۱۳۸۰	۷	۳۱/۸۲	۱۳۸۱-۱۳۹۰	۱۴	۶۳/۶۴
۱۳۸۱-۱۳۹۰	۲	۹/۱۰	بعد از ۱۳۹۰	۷	۳۱/۸۲

دروپنجره‌سازی و تعمیر لوازم برقی خانگی و بنایی در روستاهای نمونه راه‌اندازی شده است که گامی برای کاهش وابستگی روستا به شهر هستند.

لاری شاستاد^{۲۴} با دیدگاه اقتصادی نظریه «سرمایه انسانی^{۲۵}» را مطرح کرد. وی مهاجرت را به عنوان فعالیتی قابل توصیف مرتبط با فرآیند سرمایه‌گذاری می‌نگرد و صرفاً از دیدگاه تفاوت درآمدی توجه نکرده؛ بلکه بازدهی سرمایه‌گذاری را بررسی می‌کند (طاهرخانی، ۱۳۸۱، ص. ۴۲). فرد مهاجر به عنوان عامل این پدیده، عملکرد خود را در قالب اصل فایده-هزینه ارزیابی می‌کند (زنجانی، ۱۳۸۰، ص. ۱۲۱). هر فرد هنگام تصمیم مهاجرت، هزینه‌های پولی و فیزیکی ناشی از مهاجرت را (قویدل و رزاقی و سید علی پور، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۵) ارزیابی عقلانی می‌کند (مبنی و قاسمی، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۳). به این ترتیب، مهاجرت موقعی انجام می‌شود که فایده آن از هزینه‌اش افزون و این امر دارای بازده اقتصادی باشد (حاجی حسینی، ۱۳۸۵، ص. ۴۱). زمانی که درآمد قابل انتظار از مهاجرت، کمتر از هزینه واقعی مهاجرت باشد، مهاجرت صورت نمی‌پذیرد، حتی اگر تفاوت درآمد میان دو نقطه مبدأ و مقصد وجود داشته باشد (طاهرخانی، ۱۳۸۱، ص. ۴۲). بنابراین، طبق نظریه سرمایه انسانی، مهاجرت بازگشتی نزد افراد به امید برخورداری از رفاه بیشتر در روستا صورت می‌پذیرد (ونج، ۲۰۰۴، ص. ۴).

نظریه سیستمی مهاجرت پیوندهای بین رویکردهای کلان و خرد را برای مطالعه مهاجرت روشن می‌سازد. این نظریه برای اولین بار توسط جغرافی‌دان مبوگنج^{۲۶} (۱۹۷۰) ارائه شد. یک سیستم مهاجرت را می‌توان به عنوان مجموعه‌ای از مکان‌های مرتبط به هم توسط جریان‌ها و ضدجریان‌های مردم، کالاها، خدمات و اطلاعات تعریف کرد که تمایل به تسهیل مبادله بیشتر و در نتیجه، مهاجرت بیشتر را بین مناطق دارد.

مبوگنج به نقش بازخوردی در شکل جریان‌های اطلاعات و عقاید جدید همانند زندگی خوب و الگوهای مصرف جدید، در شکل دادن سیستم‌های مهاجرت تمرکز دارد. وی به عنصر

یکی از نتایج بازگشت مهاجران، بازگشت سرمایه‌های مالی و انسانی به روستاها است. جدول (۲) نوع مهارت‌هایی که با بازگشت مهاجران در روستاهای نمونه راه‌اندازی شده‌اند را نشان می‌دهد. شش نوع مهارت نانوائی، جوشکاری، آشپزی،

جدول ۲- انواع مهارت مهاجران بازگشته

مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

نوع مهارت	نانوایی	بنایی، جوشکاری	خدمات آشپزی	در و پنجره سازی	تعمیرکاری لوازم برقی خانگی	مهاجران بازگشته بدون مهارت
روستای استقرار مهارت	قیپچاق	قاتار (قطار)، نظام آباد	ساتلمش	بکتاش	قیپچاق	لاله‌لی، اربطسقلی، حیدرباغی، نخطالو، قورقچو، ممه‌کند، زینال‌کندی، ابراهیم‌آباد، زانجی، فیروزآباد، شعبانلو، جیبک‌لی،

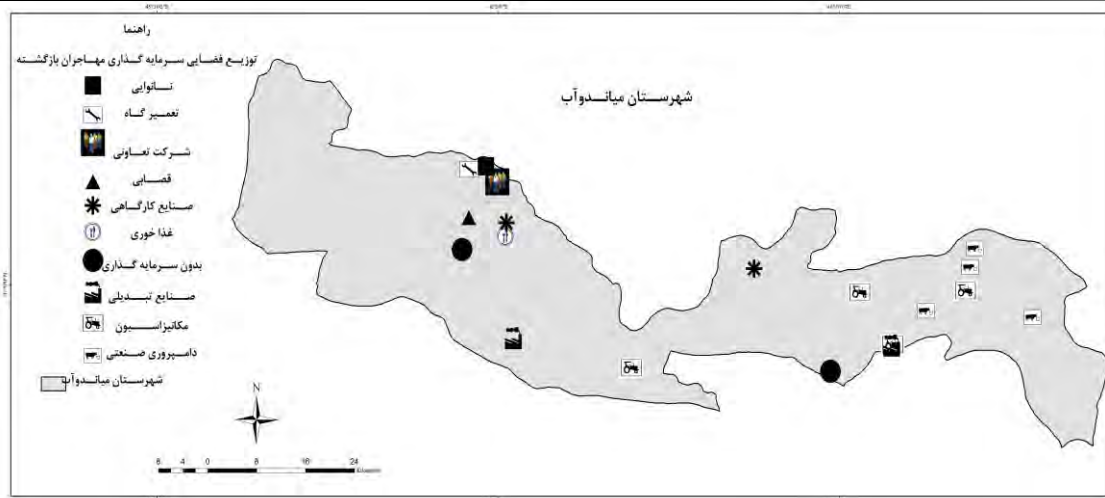
آبیاری تحت فشار یا مکانیزاسیون مراحل کشت و برداشت محصولات غلاتی در روستاهای ابراهیم‌آباد، جیبک‌لی، نخطالو و قورقچو از جمله موارد سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، توسط مهاجران بازگشته است. از سوی دیگر، بخش صنعت نیز قسمتی از سرمایه‌های بازگشتگان را جذب کرده که شامل صنایع کارگاهی و دروپنجره‌سازی و جوشکاری، آسیاب صنعتی، پنیرسازی و نانوایی صنعتی به ترتیب، در روستاهای بکتاش و قاتار، جیبک‌لی، زینال‌کندی و قیپچاق بوده است. تأسیس شرکت تعاونی توزیع کشاورزی در روستای شعبانلو، تعمیرگاه لوازم برقی در روستای قیپچاق و غذاخوری (رستوران) در روستای بکتاش و قصابی در روستای فیروزآباد نیز موارد سرمایه‌گذاری مهاجران بازگشته در بخش خدمات در روستاهای نمونه است (شکل ۳).

از سوی دیگر، مهاجران، سرمایه‌های مالی خود یا قسمتی از آن را به روستا بازگردانده و در بخش‌های مختلف اقتصادی سرمایه‌گذاری کرده‌اند؛ اما ۱۵ نفر از مهاجران بازگشته هنوز مالک مسکن در شهر بوده که خود سرمایه‌هنگفتی است. متأسفانه روستاییان رغبتی برای آوردن سرمایه‌مذکور به روستا نشان نداده‌اند. علی‌رغم آن، مهاجران بخشی از پس‌انداز و سرمایه خود را در بخش‌های کشاورزی و غیرکشاورزی در زادگاه خود سرمایه‌گذاری کرده‌اند. (جدول ۳) مصاحبه‌شوندگان از ذکر مبلغ دقیق سرمایه بازگشته اجتناب کردند؛ اما جمع‌بندی مصاحبه‌ها نشان داد که ۲۰ نفر از بازگشتگان به نوسازی یا بهسازی مسکن روستایی پرداخته‌اند. بخش کشاورزی بیشترین سرمایه‌گذاری بازگشتگان را جذب کرده است. راه‌اندازی دامپروری صنعتی و پرواربندی دام در روستاهای لاله‌لی، حیدرباغی، ممه‌کند، اربط سقلی و اجرای سیستم‌های

جدول ۳- بخش‌های سرمایه‌گذاری مهاجران بازگشته

مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

بخش سرمایه‌گذاری	مسکن	کشاورزی			صنعت			خدمات		سرمایه‌گذاری
		توسعه دامپروری	مکانیزاسیون کشاورزی	کارگاهی صنایع	نانوایی صنعتی	صنایع تبدیلی	تعاونی توزیع	تعمیرگاه	غذاخوری و قصابی	
روستای استقرار سرمایه‌گذاری	مسکن	لاله‌لی، حیدرباغی، ممه‌کند، اربط سقلی	ابراهیم‌آباد، نخطالو، جیبک‌لی، قورقچو	بکتاش، قاتارچای	قیپچاق	جیبک‌لی، زینال‌کندی	شعبانلو	قیپچاق	بکتاش، فیروزآباد	زانجی، نظام آباد

شکل ۳- پراکندگی فضایی سرمایه‌گذاری‌های مهاجران بازگشته در روستاهای نمونه

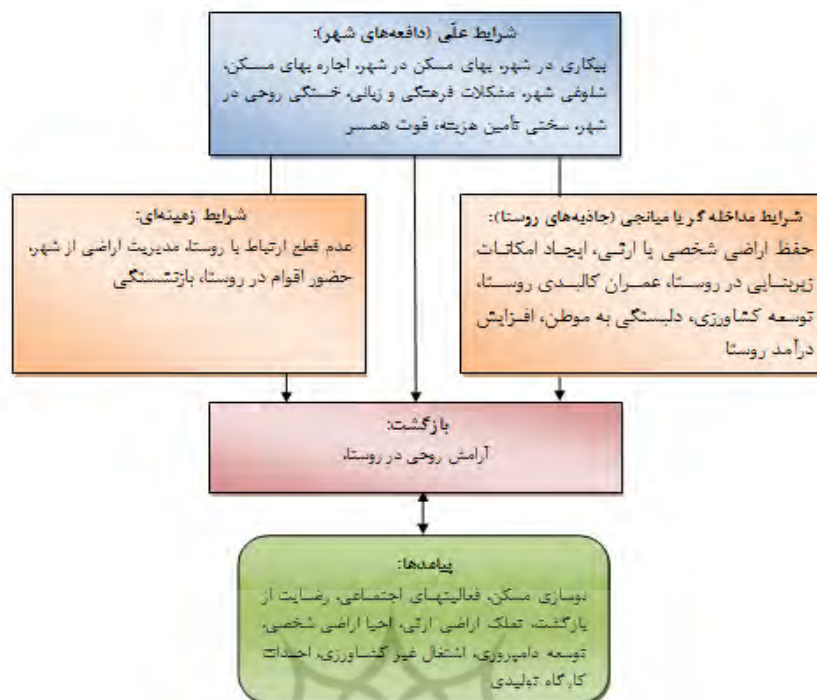
مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

کدگذاری باز مصاحبه‌ها به شناسایی ۳۳ مفهوم کلی منجر شد در کدگذاری محوری در قالب ۱۵ مقوله و ۱۱ شاخص به شرح جدول ۴ گنجانده می‌شود:

جدول ۴- فرآیند کدگذاری محوری و انتخابی

مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

بعد / عامل	شاخص	مقوله	مفاهیم
اقتصادی	از دست دادن شغل، بیکاری، مشاغل کشاورزی و غیر کشاورزی روستا، درآمد مکفی	نوع شغل بیکاری نوع مسکن مسائل اقتصادی مالکیت اراضی در روستا اراضی از شهر، اشتغال کشاورزی و غیر کشاورزی درآمد مکفی	کارگری، دست‌فروشی، کارمندی بازنشستگی، از دست دادن شغل، بیکاری اجاره مسکن، عدم تهیه مسکن هزینه‌های اقتصادی میزان اراضی حفظ اراضی روستا، اجاره اراضی، اراضی ارثی کشاورزی، دامداری در روستا اشتغال غیر کشاورزی درآمد
اجتماعی	مسائل زبانی - فرهنگی در شهر، همگنی فرهنگ روستا، برخورداری از آزادی در روستا	شلوغی شهر مشکلات زبانی، ناهمگنی فرهنگ، برخورداری از آزادی	ازدحام، عدم آشنایی با زبان منطقه، تبعیض نژادی تضاد فرهنگی، عدم قطع ارتباط با روستا شناخت روستاییان، آزادی
روانشناختی	مسائل روحی شهر، آرامش روحی در روستا، دلبستگی به زادگاه	خستگی روحی، فوت همسر، دلبستگی به موطن	کمبود آشنا، دلتنگی، فشار روانی، فوت همسر، حضور اقوام در روستا، وطن پرستی،
عمرانی	توسعه و عمران روستا	وجود خدمات زیربنایی عمران روستا	خدمات زیربنایی، طرح هادی، خدمات بهداشتی و درمانی

شکل ۴- چهارچوب مفهومی تحقیق

مأخذ: یافته‌های میدانی تحقیق، ۱۳۹۳

اراضی ۱۳۰ هکتاری خود به روستا بازگشته است. در بین مصاحبه‌شوندگان افراد بی‌زمین مشاهده نشد.

کدگذاری محوری و انتخابی داده‌ها نشان داد، مکانیزم بازگشت از چهار شاخص اقتصادی، اجتماعی، روان‌شناختی و عمرانی تبعیت کرده است. مهاجران با ارزیابی هزینه-فایده و با تصور تقدم و رجحان فایده‌ها (اعم از فواید اقتصادی و اجتماعی) تصمیم به بازگشت می‌گیرند. مهاجران در روبه‌رو شدن با مسائل اقتصادی شهر از جمله اجاره‌بهای هنگفت مسکن، بیکاری، بالابودن هزینه‌های زندگی ترجیح می‌دهند اراضی کشاورزی خود را از اجاره‌داران تحویل گرفته یا اراضی بایر خود را احیا کنند و به جای اداره اراضی از شهر، امور زراعی را شخصاً (در روستا) انجام دهند. با تبدیل برخی اراضی زراعی دیم به باغ و مکانیزاسیون آبیاری و بهره‌بردن از ادوات نوین کشاورزی افزایش درآمد را متصور بودند و تا حدودی به این تصور رسیده‌اند. بنابراین، شاخص سودبری از مهم‌ترین عوامل بازگشت است.

شرایط میانجی روان‌شناختی (حضور اقوام در روستا)، اجتماعی (بازنشستگی و فوت همسر) و دافعه‌های شهر (بیکاری و بالابودن هزینه‌های زندگی، اجاره‌بهای مسکن، مشکلات فرهنگی و زبانی، فوت همسر) زمینه بازگشت مهاجران را به موطن فراهم کردند. از سوی دیگر، جاذبه‌های روستایی در ابعاد

در نهایت، مدل نهایی برای تبیین و تحلیل به شرح زیر به دست آمد:

دافعه‌های مقصد + جاذبه‌های مبدأ ← بازگشت

۲.۴. عوامل بازگشت

عوامل اقتصادی، اجتماعی، عمرانی و روان‌شناختی و سایر عوامل کشش و رانش در مناطق شهری و روستایی سبب می‌شوند که مهاجران تصمیم به بازگشت گیرند.

بازگشتگان غالباً دارای میزان اراضی بالایی نسبت به میانگین اراضی بهره‌برداران شهرستان دارند. میانگین اراضی بهره‌برداران شهرستان ۴/۱۵ هکتار است (منافی آذر، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۴)، در حالی که میانگین اراضی مهاجران بازگشته ۲۳/۷ هکتار است. از این رو، مهاجران بازگشتی را افرادی تشکیل می‌دهند که دارای مساحت قابل توجهی از اراضی (اعم شخصی یا ارثی) هستند. اراضی مذکور در زمان حضور مهاجران در شهر به صورت اجاره به سایر روستاییان واگذار می‌شد یا توسط خودشان از شهر (با حضور چندروزه در موقع کاشت و برداشت در روستا) مدیریت می‌شد. یک نفر از مصاحبه‌شوندگان در زمان اصلاحات ارضی از خرده‌مالکان ناحیه بوده و با تصرف قهری زمین توسط رعایا به شهر مهاجرت کرده بود که با تملک

روان شناختی (مانند دل‌بستگی به زادگاه، برخورداری از آزادی)، عمرانی (ارایه خدمات زیربنایی به روستاها، بهبود امکانات بهداشتی درمانی)، اقتصادی (تملك و احیای ارضی، اشتغال کشاورزی و غیر کشاورزی، بهبود کشاورزی و افزایش سطح درآمد) در بازگشت مهاجران از عوامل مؤثر بوده‌اند (شکل ۲). به طور کلی، زمینه‌های اقتصادی بیشتر موجب ایجاد انگیزه بازگشت به روستا می‌شود و زمینه‌های عمرانی و روان‌شناختی - اجتماعی در رتبه‌های بعدی قرار دارد. از سوی دیگر، مهاجرت‌های بازگشتی (شهری - روستایی) بیشتر بر اثر عوامل کشش در مناطق روستایی صورت گرفته است تا عوامل رانش در مناطق شهری.

۳.۴. پیامدهای بازگشت

مهاجران بازگشته ضمن تملك و احیای اراضی خویش و اقدام به سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی و دامداری و مکانیزاسیون امور زراعی و باغی (آبیاری و کشت و برداشت)، به نوسازی مسکن روستایی، احداث کارگاه‌های تولیدی، اقدام کرده‌اند. انتقال تجربه و مهارت و سرمایه به سکونت‌گاه‌های روستایی از دیگر پیامدهای بازگشت مهاجران محسوب می‌شود. بازگشت مهاجران با بازگشت سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی مترادف است. بازگشت مهاجران ماهر به روستاهای مورد مطالعه، موجب شکل‌گیری فعالیت‌های جدید (صنعتی و خدماتی) در کنار فعالیت‌های قبلی در نواحی روستایی شده است. مهم‌ترین فعالیت‌های صورت گرفته که به تنوع بخشی فعالیت‌ها و کارآفرینی مربوط می‌شود، عبارت‌اند از: مکانیزاسیون و تجهیز مزارع و راه‌اندازی آبیاری تحت فشار، اصلاح‌نژادی دام و پروراندی و دامداری صنعتی، کارگاه دروپنجره‌سازی، تعمیرگاه لوازم برقی، احداث نانوایی صنعتی و غیره.

از سوی دیگر، با حضور در شورای روستا و پیگیری امور عمرانی روستا و مشارکت در اجرای طرح‌های کالبدی روستا در فعالیت‌های اجتماعی نیز نقش ایفا کرده‌اند.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

جابه‌جایی انسان‌ها برای بقای حیات، سابقه‌ای به قدمت انسان دارد و پویایی رابطه انسان با مکان، در قلب پدیده مهاجرت قرار گرفته است. مهاجرت درون‌مرزی داوطلبانه بین سکونت‌گاه‌ها شامل انواع: از روستا به روستا، از شهر به شهر، از روستا به شهر و از شهر به روستا می‌باشد. مهم‌ترین نوع و شکل غالب مهاجرت درون‌مرزی داوطلبانه در کشورهای در حال

توسعه، مهاجرت روستاییان به شهرها بوده است و غالباً با انگیزه‌های اقتصادی صورت می‌گیرد. در واقع، مهاجرت روستا - شهری در این محدوده، دستاورد فقر است. در محدوده مورد مطالعه، ضعف ساختاری مناطق روستایی و کمبود فرصت‌های شغلی، مسائل اقتصادی و کمبود خدمات زیربنایی - عمرانی، بهداشتی و درمانی و آموزشی باعث مهاجرت روستاییان به شهر شده است. به دنبال پدیده مهاجرت روستا - شهری سرمایه‌های انسانی، اقتصادی و اجتماعی روستا از فضاها روستایی به سوی مناطق شهری گسیل می‌شود؛ ولی در سال‌های اخیر هم‌زمان با سایر مناطق کشور ظهور روند جدید مهاجرت داخلی که عمدتاً تحت عنوان «مهاجرت بازگشتی» یا جریان ضدشهرنشینی در ناحیه مورد مطالعه نیز ظهور کرده است. مهاجرت بازگشتی به عنوان کنش انسان در فضای جغرافیایی با رویکرد ساختاری - کارکردی قابل تبیین است. مهاجرت بازگشتی از دافعه‌های شهرهای مقصد مهاجرت، از جمله: بالابودن هزینه‌های زندگی، نداشتن مسکن و اجاره‌بهای بالا، بیکاری، مشکلات فرهنگی و غیره و جاذبه‌های موطن از جمله: ارایه خدمات زیربنایی، اجرای طرح‌های کالبدی روستا، تملك و احیای اراضی کشاورزی ناشی شده است. تأثیر عوامل اقتصادی در بازگشت به روستا پررنگ‌تر از سایر عوامل بود. از این رو، نتایج این تحقیق در راستای نظریه جاذبه - دافعه لی و نظریه سرمایه انسانی شاستاد است. از سوی دیگر، مهاجران اراضی کشاورزی خود را به صورت اجاره یا هبه موقت به اقوام و سایر روستاییان سپرده و از شهر به مدیریت اراضی می‌پرداختند. این عدم قطع ارتباط با روستا و داشتن مساحت قابل توجهی اراضی در پدیده بازگشت مهاجران به صورت سیستمی از اطلاعات مورد نظر در نظریه موبانگج، عمل کرده است.

مهاجرت بازگشتی حاکی از جریان‌یابی سرمایه از شهر به روستا است. جریان سرمایه‌های انسانی، مالی به نواحی روستایی حاکی از بازساخت جغرافیایی در محدوده مورد مطالعه است. روستای خالی از سکنه «لاله‌لی» از سال ۱۳۸۷ تا کنون ۱۲ خانوار بازگشته را پذیرا شده است. از این رو، ساختار فضایی (بخش باروق در شهرستان) دچار تحولاتی شده است. احیای اراضی کشاورزی در روستاهای شهرستان از جمله روستای مذکور و نجات روستای «قورقچو» از تخلیه و احیای صدها هکتار از اراضی زراعی این روستا و گسترش باغ‌های میوه در بخش باروق نوعی از بازساخت فضایی را به نمایش گذاشته است.

یادداشت‌ها

1. Reverse Migration
2. Planck
3. Cooperation Organization and Economic Development
4. United Nations Statistics Center
5. brain-gain
6. brain drain
7. Zaiceva & Zimmermann
8. Dustmann et al
9. Return migration
10. Dustmann & Weiss
11. Heanue, 2005: 24
12. Wang, 2004: 5
13. Gordon
14. Jialu
15. Grounded theory
16. Strauss & Corbin
17. Open Coding
18. Axial Coding
19. Selective Coding
20. Zohry
21. Berry
22. Bosworth
23. Everett S. Lee
24. Lary Shastad
25. Human capital approach
26. Mabogunje

مهاجران قسمتی از دارایی‌های اقتصادی خود را در شهر مقصد صرف خرید مسکن و غیره کرده‌اند و قسمتی دیگری را به روستا بازگردانده‌اند؛ ولی بازگشت سرمایه‌های انسانی، مهارت، تجربه، سرمایه‌های اقتصادی در قالب مهاجرت بازگشتی نوعی جریان سیکلونی سرمایه در فضای ناحیه دارد که از روستا به شهر و سپس به روستا جریان یافته است.

مهاجران بازگشته ضمن نوسازی مسکن روستایی، به سرمایه‌گذاری و ایجاد مشاغل غیرکشاورزی، توسعه دامپروری صنعتی و غیره پرداخته و در فعالیت‌های اجتماعی از جمله حضور در شورای اسلامی روستا نیز مشارکت فعال ایفا کرده‌اند. در نتیجه، مهاجران بازگشته در افزایش سرمایه‌های اجتماعی روستا نیز نقش مثبتی داشته‌اند.

از این رو، بهترین راه برای جلوگیری مهاجرت روستاییان و تخلیه روستاها، افزایش درآمد روستاییان و جلوگیری از مسائل اجتماعی و حاشیه‌نشینی در شهرها، ایجاد و متنوع‌سازی اشتغال روستایی، ایجاد نواحی صنعتی روستایی است. آموزش‌های حرفه‌ای زمینه‌ساز ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار است. در این صورت، تعادل جمعیت، فعالیت و فضا و اهداف آمایش سرزمین قابل تصور است.

کتاب‌نامه

1. Adib Haj Bagheri, M. (1385/2006). *The research method of grounded theory, Techniques of theorizing in Health and Human Sciences*. Tehran: Human Press. [In Persian]
2. Afrakhteh, H., & Hajipour, M. (1392/2013). The development of possession system of rural lands, causes and consequences, (Case study: Neghab and Masome Abad villages in Khosef County). *Quarterly of Rural Development Economy*, 2(3), 1-21. [In Persian]
3. Amar, T. (1385/2006). the study and analysis of second houses' development in rural areas of Khorgam district in Rodbar county. *Geographical Outlook Quarterly*, 1(1), 65-78. [In Persian]
4. Dumont, J. C., & Spielvogel, G. (2008). *Return migration: A new perspective*. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), International Migration Outlook, Annual Report.
5. Dustmann, C., & Yoram, W. (2007). *Return migration: Theory and empirical evidence center for research and analysis of migration*. London: University College of London.
6. Dustmann, C., Itzhak, F., & Yoram, W. (2011). Return migration, human capital accumulation and the brain drain. *Journal of Development Economics*, 95(1), 58° 67.
7. Gasemi, M., Javan, J., & Saberi, Z. (1393/2014). The analysis of reverse migration formation factors in rural areas of Binalood County. *Geographical Studies of Dry Areas*, 4(16), 15-37. [In Persian]
8. Gavidel, S., Razagi, H., & Seyed Alipour, S.Kh. (1386/2007). The study of process and migration reasons to Tehran Metropolis with emphasis on Firouzkooh County. *Economy Science Magazine*, 1(10), 165-194. [In Persian]
9. Gordon, F, Jong., Marilou, C. and Legazpi, B (1994). Occupational status of rural outmigration and return migrants. *Journal of Rural Sociology*, 59(4), 693- 707.

10. HajiHosseini, H. (1385/2006). Revolution in migration theories. *Rahbord Journal*, 41(1), 35-46. [In Persian]
11. Kalarak, J.E. (1379/2000). *Principles of Population Geography* (M. Mahdavi, Trans.) (4st ed.). Tehran: Gomes Press. [In Persian]
12. Mabogunje, A. L. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*, 2(1), 1-18.
13. Mambani, E., & Gasemi Ardahayi, A. (1390/2011). The influential factors on the tendency of university professors' migration of Ahvaz to out of province. *Sociology of Social Issues of Iran*, 2(4), 109-125. [In Persian]
14. Manafi Azar, R. (1390/2011). *The analysis of Acceptance Process and the implementation of under pressure irrigation systems and its effect on the rural development of Miyandoab County*. Unpublished master s thesis, Payamnoor University of Gonbade-e- Kavoods, Gonbade-e- Kavoods, Iran. [In Persian]
15. Manafi Azar, R., Abdollahi, A., Alizadeh, T., Valayi, M., & Gasemi Ardahayi, A. (1393/2014). Return Migration and its consequences on the rural areas, (Case study: Barough District of Miyandoab County). *Planning Studies of Human Settlements*, 8(24), 12.23. [In Persian]
16. Motiee Langaroudi, S.H., Gadiri Masom, M., Rezvani, M.R., Nazari, A., & Sahneh, B. (1390/2011). The impact of immigrants 'return to villages in the improvement of residents' livelihood (Case study: Ag Gala County). *Human Geography Researches*, 43(78), 67-83
17. OECD. (2007). *International migration outlook*. Paris: OECD Publishing.
18. Okali, D.U.U., Okpara, E., & Olawoye, J. (2001). *The case of Aba and its region, southeastern Nigeria* (No. 4), IIED.
19. Planck, M. (2006). Internal migration and household living conditions in Ethiopia Blessing Uchenna Mbera: institute for demographic research. *Journal of Demographic Research*, 14(1), 509-540.
20. Rabani, V., Taheri, Z., & Rosta, Z. (1390/2011). The study of reasons of reverse migration's motivations and its effect on social-economic development (Case study: the immigrants of Tankabon and Ramsar). *Urban Planning and Research Magazine*, 2(5), 83-108. [In Persian]
21. Raghfar, H., & Gasemi Ardahayi, A. (1388/2009). The migration causes and demographic ° economic characteristics of immigrants between cities: the comparative study of Iranian immigrants from city to village and from village to city during 1996-2006. *Quarterly of Iran Demography Forum*, 4(8), 39-61. [In Persian]
22. Ranjbar, H., Haghdoost, A.A., Salsali, M., Khoshdel, A., Soleimani, M.A., & Bahrami. N. (1391/2012). Sampling in Qualitative Researches, guidance for start. *Scientific Research Magazine, the Medical Science University of Islamic Republic Iran Army*, 10(3), 238-250. [In Persian]
23. Sajjadi, Jh., & Kaviyani, A. Z. (1389/2010). *The effect of Spatial Inequality in Social Anomalies, (Case study: Abdanan city)*. The Collection of Selected Papers of National Conferences of Migration, Principle and Security, second volume (pp. 243-259), Applied Research Office of Police Commander of Khorasan Razavi, Mashhad, Iran. [In Persian]
24. Statistical Center of Iran (1390/2011). *The certification of Prosperity of the Country, Miyandoab county in 2011*. Tehran: Statistical Center of Iran. [In Persian]
25. Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1994). *Basics of qualitative research, techniques and procedures for developing grounded theory*. (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Press.
26. Taher Khani, M. (1381/2002). The Recognition of Effective Factors in urban-rural migrations with emphasis on the migration of rural youth of Gazvin province. *Quarterly of Humanities Teacher*, 6(25), 41-60. [In Persian]
27. United Nations Statistics Division. (1998). *Recommendations on statistics of international migration* (Rev. 1). New York: United Nations.
28. Wang, W. W. (2004). *Urban-rural return labor migration in China: A case study of Sichuan and Anhui provinces*. Retrieved from http://www.iir.ucla.edu/research/grad_conf/2004/wang.pdf

29. Zaheri, M. (1390/2011). The analysis of spatial interactional effects of Tabriz Metropolis and perimeter dormitory villages with emphasis on reverse migration and its influential factors. *Geographical Researches*, 26(102), 169-188. [In Persian]
30. Zaiceva, A., & Zimmermann, K. F. (2012). *Returning home at times of trouble? Return migration of EU enlargement migrants during the crisis*, Institute for the study of labor, Bonn. Retrieved 2013, Dec, from <http://IZA.org/dp7111.pdf>
31. Zanjani, H. A. (1378/1999). *Demographic analysis*. (2st ed.). Tehran: Semat Press. [In Persian]
32. Zanjani, H. A. (1380/2001). *Migration*. Tehran: Semat Press. [In Persian]

The Spatial-Local Effects of Return Migration in Miyandoab County

Hasan Afrakhteh¹ - Reza Manafiazar^{2*} - Mohammad Valaei³

1- Full Prof., in Geography & Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

2- Ph.D. Student, in Geography & Urban Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3-2- Ph.D. Student, in Geography & Rural Planning, Tabriz University, Tabriz, Iran.

Received: 19 January 2015

Accepted: 17 April 2015

Extended Abstract

1. INTRODUCTION

The process of most migrations in underdeveloped countries is from village to city. The reverse of this process, i.e. migration from city to village, is called reverse migration. The reverse migration is an important phenomenon, and in the national scale, the linear motion of migration from urban settlements to rural ones is due to some reasons like the birthplace and initial settlement of immigrants. However, return migration is a process which is related to the birthplace and initial living place of the person, who then immigrated to cities and settled there and after that returned to village. Accordingly, in return migration, the birth place and living place of rural people along with socioeconomic reasons make them migrate to cities and spend a long-life time there, and then, return to their country land. The phenomenon of return migration in Iran is one of the subjects to which little attention has been paid. However, those who have returned to villages can accelerate the development of rural areas with technical skills and financial capitals. This study aims to evaluate the spatial° local and socioeconomic effects of return migration on rural areas of Miyandoab County.

2. METHODOLOGY

The present study is a kind of applied-developmental qualitative research and its method is analytic-descriptive and intensive. Among the different types of qualitative methods, the Grounded theory has been selected. The participants are from Miyandoab county in Southeast of West Azarbaijan. The participants of this study are 126 householders who have come back to their country lands in the past fifteen years. In order to determine the sample size, the researchers made use of

purposive sampling using sequential-theoretical method. The field data were obtained through sub-structured interviews with returned immigrants. With 22 interviews reached to theoretical saturation. The data analysis has been done using Strauss AI and Corbin JM methods along with data gathering. In this method, the obtained qualitative data from interviews were analyzed manually in three phases, namely, open coding, axial coding and selective coding.

3. DISCUSSION

At the time of migration, the average age of respondents was 31.4, and at the time of returning, it was 55.2. The returnees had almost higher levels of lands than beneficiaries of the county. The average land of beneficiaries of this county is 4.15 hectares. While, the average land of returned immigrants is 23.7 hectares. Therefore, returned immigrants are those who have significant area of lands (personal or hereditary). The return mechanism followed four indices including economic, social, psychological, and developmental indices. Having evaluated costs and socioeconomic benefits, the immigrants made their decisions to return. Therefore, these two indexes, i.e., cost and benefit outcome, are important return factors. Generally, the economic aspects have more impact on people's motivation in returning to villages while the developmental, psychological and social aspects are in next positions. On the other hand, return migrations (urban- rural) are because of the effects of pull factors in rural areas rather than push factors in urban areas.

One of the results of immigrants' returnees is the return of financial and human capitals to villages. The immigrants have brought back their financial capitals or part of them to the villages and invested in different parts of

economy. The triggering of industrial livestock and fattening cattle, the development of under pressure irrigation or mechanization of cultivation and harvest stages of grain products are some instances of the returned immigrants' investments in agriculture. The industry sector has also attracted some parts of returnees' capital including workshop industries, building doors, windows and welding, industrial mill, cheese and bakery industry. The establishment of cooperative company of agricultural distribution, and the appliances' repairing centers are also among investment cases of returned immigrants in service sectors of sample villages.

4. CONCLUSION

Return migration as a human action in geographical space occurs because of two main types of factors. High costs of living, lack of housing, high rent, unemployment, and cultural problems of destination cities are among a series of factors called Repulsiveness factors. On the other hand, the delivery of infrastructure services, the development of physical layout of

village, acquisition and revival of agricultural land are among the other type of factors named the attractions of original place. However, the effect of economic factors in making people return to village was much more. Therefore, the findings of this study are in harmony with push-pull theory of Everett S. Lee and Lary Shastad's theory. The fact that returnees did not disconnect themselves to village people and have had significant land areas acted as a system of desired data in Mabogunje theory in immigration returning phenomenon. Return migration shows the capital trend from city to village. The trend of human and financial capitals in rural areas indicates the geographical reforming in the studied area. The return of human capitals, skills, experiences, and economic capitals in the form of return migration has a kind of cyclone flow of capital in space area having a flow from village to city and then to village.

Key words: Miyandoab county, return migration, spatial infrastructure, urban° rural migration.

How to cite this article:

Afrakhteh, H., Manafiazar, R. & Valaei, M. (2016). The spatial-local effects of return migration in Miyandoab County. *Journal of Research & Rural Planning*, 5(1), 83-98.

URL <http://jrrp.um.ac.ir/index.php/RRP/article/view/43612>

ISSN: 2322-2514

eISSN: 2383-2495

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی